

Molnár Csilla

Weöres és Psyché a 21. századi olvasatokban

Absztrakt. Weöres Sándor *Psyché* című művének olvasásakor az elemzők egy részének jellemző gesztusa, hogy a főhősnő-elbeszélő fiktív voltának megállapítása után a szövegtől független entitásként szemlélik őt. Bár elismerik, hogy Weöres milyen bravúrosan élt az alakteremtés eszközeivel, valós és fiktív alakok szövegeinek, adatainak, életeseményeinek szerepeltetésével és a korabeli beszéd imitálásával. Esetünkben a fikció és valóság viszonyában a gender összefüggésében történő értelmezés lehetőségét az teremti meg, hogy Lónyay Erzsébet *Psyché* alakja a szöveg megszületése óta eltelt negyven év alatt is állandóan átalakul a társadalmi nemről való diskurzus kontextusában. Ennek megfelelően *Psyché* önazonossága olyan fiktív identitás, amely a múltó idó során adódó társadalmi kötöttségek között jön létre és performálódik újra és újra, alakja folyamatszerűen létezik. Vizsgálatomban az is fontos szempont, hogy a fiktív *Psyché* költőné éppolyan narratív és performatív beszédcselekvések hálózatában válik értelmezhetővé, mint bármilyen valóságos személy identitása. Ennek megfelelően viszont az értő olvasás, de már az írás megkerülhetetlen velejárója az értelemképződés hermeneutikai természetete.

Bevezetés

Feltételezem, bizonyos művek iránti figyelem ismételt megélénkülése összefügghet az újabb elemző beszédmódok megjelenésével. Írásomban Weöres Sándor *Psyché* című műve (1972) hatástörténeti vonatkozásai mellett néhány kortárs olvasásmódjára térek ki, és ezek nyomán teszek kísérletet egy újabb értelmezésre. Weöres alkotásának vizsgálatakor nem megkerülhető összefüggés, hogy milyen kritikai szempontok jellemzőek napjainkban a mű iránt megnyilvánuló figyelem posztmodern (egyres kortárs értelmező szövegek esetén markánsan dekonstruktív) olvasatai számára, azaz a *Psyché* milyen szemléletbeli változások alapján vált ismét fontos szöveggé.

Azt gondolom, az említett változások közül az egyik meghatározó a nőiség problematikájának középpontba kerülése, az, hogy számos ok miatt (melyek közül néhányra később még utalok) szükségessé vált mibenlétének újragondolása. Itt hangsúlyozni szeretném, mindenfajta esszencializmus ellenében, hogy a női tapasztalásmódot nem kezelem eleve adottként, amely már létezne a kifejezését megelőzően is. *Psyché* alakjának önazonossága is olyan fiktív identitás, amelynek befogadói kontextusa a múltó idó során változó társadalmi kötöttségek között jön létre és performálódik újra és újra. Ebben az értelemben Weöres Sándor *Psyché*-kreációja folyamatszerű, mert ugyan tételezhetjük a mű szövegét változatlanak, de nekünk, olvasóknak csak az idők során változó értelmezések, az olvasás variációi által van hozzáférésünk a szöveghez. És az sem utolsó szempont, hogy a fiktív *Psyché* költőné alakja éppolyan narratív, diskurzív, kreatív és performatív beszédcselekvések hálózatában válik megismerhetővé, mint bármilyen valós személy identitása.

Tarantella című versében így jelenik meg ez az identitás:

Én rám aztán nagy tsapás
A vers írás,
Tinta nyalás,
Mert tyranicus,
Academicus,
Ott únalom
Lapított agyon,
Mint vastag kövér
Méltóságu férj.

Hamaros meg-öszülés:
Eggyesülés,
Gyermek szülés,
Tisztes házi tűz,
Tej szag, pólya bűz,
Nem lészek én
Fejős tehén,
Gyászolván szabad
Vándorlásomat.

[...]

Félre vers, tsalád, ima,
Leszek sima
Czigány rima,
Gönczöm el-szakad,
Öltök másikat,
Szívem szeret
Száz ezreket,
Tsak ha éj temet
Ontom könnyemet.

(1813)¹

Weöres Sándor művében szakít a hagyományos elbeszélő szerkezettel. A „lap-pangó regényben” a rejtett életrajz négy szerkezeti egységből rekonstruálható.² A kötet felét a költő időrendbe helyezett versei teszik ki (Hegyaljai évek. 1808-1812., Bolyongás évei. 1813-1816., Asszony-évek. 1817-1831.). Ezt követi Lónyay Erzsébet *Psyché* emlékezése Ungvárnémeti Tóth Lászlóról, majd Ungvárnémeti versei és tragédiája. Ez után olvasható két korabeli emlékezés *Psyché*ről (Egy színésznő *Psyché*ről. 1842., Egy kortárs *Psyché*ről. 1871.), végül egy szerzői utószó zárja a művet 1971-ből, melyben Weöres Sándor a „talált források” alapján rekonstruálja Lónyay Erzsébet *Psyché* életrajzát.

Az olvasónak tehát a versek, levelek, emlékezések szövegein túljutva, magának kell utánaalkotni a regény narratíváját, hiszen a műben mindez időrend, szerző, műfaj alapján csoportosított töredékekben található meg. Ez a

1 WEÖRES Sándor, *Psyché*, Budapest: Szépirodalmi, 1972, 56–57.

2 SOMLYÓ György, *Fiú-e vagy lány?* = *Magyar Orpheus: Weöres Sándor emlékezete*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Budapest: Szépirodalmi, 1990, 470.

szilánkos, fragmentált regényszöveg egyrészt nagyobb szabadságot biztosít az olvasáshoz, hiszen a történet felfejtésére késztet, másrészt felhívja a figyelmet, hogy a hitelesnek tűnő, dokumentumszerű szövegek csak narratív szerkezetben válhatnak tudásunk belső összefüggést mutató részévé. Mindez arra is emlékeztet, hogy nemcsak az olvasás, hanem már az írás megkerülhetetlen velejárója az értelemképződés hermeneutikai természete, az erre utaltság szükségszerű aktivitása. A kortárs hermeneutika posztmodernitása a dekonstruktív olvasásmód felé is terelhet bennünket, ha elfogadjuk a Vattimo által feltárt összefüggést, miszerint a hagyományos metafizikai alapozású esztétika örök alakzataiba vetett hit elenyészése a műalkotás időlegességét tárgyaló diskurzusok felé nyit utat.³ Továbbá az időleges és változó megértés igénybe veszi előzetes ismereteinket, aminek része napjainkban a társadalmi nemi viszonylatok szempontjainak érvényesítése. Úgy gondolom, ezeknek a megfontolásoknak az alapján az olvasás egyik lehetséges módja lehet, ha a szövegkorpusz esetében megpróbáljuk a gender, a dekonstrukció és a hermeneutika szempontjait – ha nem is egyszerre és egyazon hangsúllyal – érvényesíteni.

Hatástörténeti elemek a Psyché közreadása utáni évekből

Weöres érdeme többek között, hogy művében az identitás elbeszélte mivoltára és ennek a valóban létezett és kitalált személyekre egyaránt vonatkozó fiktív és poétikus jellegére épít. Ahogy ezt később mások megfogalmazták, nem csupán a fiktív, hanem a referenciális (a nyelven kívüli valóságra vonatkozó) beszéd is lehet poétikus.⁴ Ez magába foglalja az elmúlt négy évtizedben a humán tudományok szélesebb körében is megjelent felismerést, hogy nincs olyan külső szempont vagy szövegkorpusz, mely által végérvényesen eldönthető egy szubjektum valós vagy fiktív volta. Mint ahogy épp ebben az időszakban kérdőjelezték meg egyes történészek, antropológusok a történelem objektív mivoltára vonatkozó képzeteket, illetve rámutattak a historikus tudás poétikus és retorikus jellegére.⁵ A történetiség paradoxonja, hogy miközben az egységes történelem eszméje a 20. század végére meglehetősen kiüresedett, mégis történeti összefüggést létesítünk, amikor az újabb alkotások tapasztalata által olvassuk időről-időre másképpen a korábbi műalkotásokat, és mindez fordítva is igaz. Dolgozatomban mindezt a *Psyché* példáján igyekszem bizonyítani.

A *Psyché* megjelenése utáni években két alkotás járult még hozzá számottevően az értelmezés terének gazdagításához. Az egyik a Weöres Sándor által is válogatott, 1977-ben megjelent *Három veréb hat szemmel* című gyűj-

3 Gianni VATTIMO, *La fine della modernità*, Garzanti, 1999.

4 Johannes ANDEREGG, *Fikcionalitás és esztétikum*, ford. V. Horváth Károly = *Narratívák 2.*, szerk. THOMKA Beáta, Budapest: Kijárat, 1998.

5 Vö. Hayden WHITE, *A történelem terhe*, ford. Berényi Gábor és mtsai, Budapest: Osiris-Gond, 1997. Jörn RÜSEN, *A történelem retorikája*, ford. V. Horváth Károly = *Narratívák 3. A kultúra narratívái*, szerk. THOMKA Beáta, Budapest: Kijárat, 1999, 39–50. Renato ROSALDO, *Culture & Truth: The Remaking of Social Analysis*, Beacon Press, 1993.

temény, mely a régi magyar irodalom elfeledett szerzőit, irodalmi furcsaságait vagy ismert szerzők kánonon kívülre került műveit gyűjtötte egybe. Weöresnek ez a másokkal együtt véghezvitt vállalkozása – *Psyché* című regényéhez hasonlóan – hosszú évekre hatással volt a magyar irodalmi kánon lassú újrendezésére is. Az említett rekanonizációs folyamat azonban nem csupán a régi irodalom másként történő olvasását eredményezte, hanem a kortárs irodalom beszédmódjára is felszabadítóan hatott. Ennek számos példája közül megemlíthetjük Esterházy Péter *Tizenhét hattyúk* című művét (1987), Fehér Béla *Törökméz* című regényét (1996) vagy Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című regényét (2005). A másik meghatározó hatáselem a *Psyché* utóéletében Bódy Gábor filmes adaptációja, a *Nárcisz és Psyché* volt 1980-ban. Ez utóbbi alkotás nem csupán adaptáció, hanem – Weöres művének szellemében – kreáció is. Ezt úgy értem, hogy a történet egy darabig követi a versregény narrációját, majd önállósul, Weöres művének időbeli kereteit majd egy évszázaddal kitágítja, és csupán a film végén tér vissza az eredeti történetzáráshoz. Bódy Gábor filmje ambivalens hatással volt Weöres művére. Részben növelte az érdeklődést iránta, ugyanakkor a film a képi hatás közvetlensége miatt legalábbis egy időre a regény helyére lépett. „Valakinek a verbális megidézése nem bír akkora episztemikus erővel, mint egy képi ábrázolás, hiszen az utóbbi pusztán létevel egyúttal tárgya létét is bizonyítja.”⁶

Dekonstrukció, gender, hermeneutika

Jelen keretek között két mozzanatot tartok érdemesnek kiemelni Weöres Sándor negyven éve megjelent művének 21. századi jelentőségére vonatkozóan. Az egyik az elbeszélte identitás dekonstrukciója, a másik pedig a gender kérdésének esztétikai tapasztalattá tétele. A személyes azonosság elbeszélte mivoltát is csak az utóbbi négy évtizedben kezdték módszeresen megkérdőjelezni olyan szerzők, mint az irodalmár és teológus Paul Ricoeur, a történész Hayden White vagy az antropológus Clifford Geertz. Ahogy erre már fentebb utaltam, mindez nemcsak az irodalomtudományi, hanem a társadalomtudományi diskurzusokban is végbement, alaposan megváltoztatva az énről, az elbeszéléstől, a tudásról és ezek viszonyáról korábban vallott nézeteket mind a fiktív, mind a referenciális tudás vonatkozásában.

Kétségtelen, hogy a személyiség konstruáltsága, az identitás kérdésessége már a romantika idején megjelenik olyan szerzők műveiben, mint például E. T. A. Hoffmann vagy Sören Kierkegaard. De arra is szükséges utalni, hogy az ilyen problematika iránt érzékeny szerzők művei viszonylag csekély érdeklődést váltottak ki a kortársakból, alkotásaikat sokszor csak évtizedekkel később fedezték fel újra. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy sokáig a modern tudás egyik sarokkövének számított az én-azonosság bizonyossága és stabilitása. „A felvilágosodás szubjektumának alapja az ember fogalma, a biztos középponttal rendelkező, egységes individuum, értelmes, tudatos és cselekvőképés lény. »Középpontja« olyan belső mag, amely már az egyén születésekor megvan, és vele együtt bontakozik ki, miközben lényegileg változatlan marad – kontinuum vagy azonos önmagával – az egyén létezése

folyamán. Az én középpontja az egyéni identitás.⁷ Ez a meggyőződés szolgált az előző századforduló esztétizáló élettapasztalatainak alapjául éppúgy, mint ahogy ezt lehetett szembeállítani a 20. század totalitárius eszméivel is. Mindehhez képest jelentős szemléleti váltásnak tekinthető, amikor megjelenik a 20. század első felében az ennek az elbeszélésben konstruált mivolta, például James Joyce vagy Witold Gombrowicz műveiben. A nyelvi intranszparencia tapasztalata alapján később már az elbeszélő én stabilitásáról is le kellett mondanunk, és ez tekinthető ismeretelméleti paradigmaváltásnak, amely Thomas Kuhn vagy Paul Feyerabend munkáiban valóban meg is jelent.⁸ Mindez esztétikai tapasztalatként is testet öltött, például az 1960-as évek amerikai posztmodern irodalmában, többek között John Barth, Thomas Pynchon, Ronald Sukenick vagy Richard Brautigan műveiben. Azonosságunk eszerint nem csupán elbeszélő tevékenység eredménye, hanem be kell látnunk azt is, hogy az elbeszélés során használt nyelv nem uralható, ezért a képződő jelentések folyamatos mozgásban, elcsúszásban vannak. Így voltaképpen nem is lehet a nyelv eszközszerű értelemben vett használatáról beszélni, hiszen önmozgása révén dekonstruálja a jelentéseket. A nyelv intranszparens entitás, amely nem referál a külvilágra, hanem mintegy létesíti azt, egyúttal kétségessé téve, elmosva fikció és valóság, nyelvi és nem-nyelvi határait.

A *Psyché*ben ennek a felismerésnek feleltethető meg a főhősnő alakjának ellentmondó kirajzolódása a prózai feljegyzéseiből, verseiből, valós személyekkel folytatott fiktív kapcsolataiból (Ungvárnémeti Tóth Lászlóval, Kazinczy Ferencsel vagy az ifjú Wesselényi Miklóssal való kapcsolata), valóban élt személyek Lónyay Erzsébetnek írott fiktív levelei (Kisfaludy Sándor vagy Toldy Ferenc levele, írásos bírálata a költőnő műveiről) nyomán. De a regényben a kor európai szellemi elitje is felvonul, a „fiktív” Psyché találkozik a „valóságos” Goethével, Hölderlinnel és Beethovennel is. A kor hazai és nemzetközi nagyságairól írott levelek ironikus jelleget nyernek a nyelviség fentebb említett sajátságainak érvényesülésével.

Göthe Urat meglátogatánk. [...] Az öreg úr nagy Lyricus, nagy Epicus, nagy Dramaticus, nagy Philosophus, nagy Antropologus, nagy Botanicus, nagy Oeconomus, nagy nem tudom mi, akár egy degeszre tömött almárium, a millyet mi-felénk a szegény viselős jánkák hasára burítottanak, hogy el-vetélyenek. Collossalis és kétségbe ejtő.⁹

A nyelvi jelentés ambivalenciájára és interferenciájára további példa a műből, hogy Lónyay Erzsébet alakja sokszor valóságosabbnak tűnik, mint a valóban élt és az életeseeményeinek többnyire megfelelően ábrázolt Ungvárnémeti Tóth László alakja. Az ilyesféle, valóságos és fiktív játékan alapuló hatást fokozták a *Psyché* eredeti kiadásában Gyulai Líviusznak a biedermeier kor stílusát imitáló grafikái, miközben viszont a szövegrészek között látható néhány Ungvárnémeti-mű eredeti címlapjának fakszimiléje a fentebbi kontextusban valamiféle imitált jelleget sugallt.

7 Stuart HALL, *A kulturális identitásról = Multikulturalizmus*, szerk. FEISCHMIDT Margit, Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997, 60.

8 Thomas KUHN, *A tudományos forradalmak szerkezete* (1962), ill. Paul FEYERABEND, *A módszer ellen* (1975).

9 WEÖRES, *I. m.*, 60.

Újabb Psyché-olvasatok és az imitatív beszéd

Tóth Gabriella *Psyché-analízis* című írásában a feminista irodalomkritika szemszögéből kísérel meg Weöres művét értelmezni. Az általa vázolt összefüggésben „a *Psyché* korát megelőző posztmodern szövegjátékot testesít meg azzal, hogy egyrészt a »talált kézirat« problematikáját veti fel, illetve rendkívül gazdag transztextuális szöveghálót hoz létre.”¹⁰ Tóth Gabriella tanulmánya azt a kérdést járja körül, hogy a *Psyché*ben megjelenő nőalak hogyan artikulálódik szubjektumként. Ahogyan fogalmaz: „feltevésem szerint a weöresi szövegkorpusz azon művészi alkotások közé tartozik, amely a nőt tárgyként való ábrázolása helyett önálló szuverenitással rendelkező »beszélő szubjektumként« jeleníti meg.”¹¹

A szerző érvényesíteni igyekszik a kortárs feminista irodalomkritika eljárás módjait, hiszen bírálja a magyar irodalom „fallogocentrikus” jellegét, a női alkotókat kirekesztő tendenciáját. Elemzi azt az ideológiát, amely igazolta a nők kirekesztettségét az irodalomtörténeti kánonból Európában és Magyarországon a 19. század elejétől. Tóth a *Psyché* heterogenitását elsősorban annak összefüggésében vizsgálja, vajon a nőalak tárgyként vagy alkotó szubjektumként artikulálódik-e a szövegben. A már korábban említett, a jelölők elcsúszó játékában képlékennyé váló identitás vizsgálata itt olyan értelemben kap hangsúlyt, hogy szerinte „Weöres posztmodernsége abban érhető tetten, ahogy a női álarcot magára öltve dekonstruálja a sztereotip női kategóriákat.”¹² A szerepnek ezzel a színházi értelmével viszont az a probléma, hogy feltételezi a szerepet játszóknak a szerephez képest „valódi” (a hagyományos modernség szerinti értelemben stabil) szubjektum mivoltát. Tóth Gabriella gondolata tehát itt visszautal Somlyó György és Tamás Attila 1970-es évekbeli Weöres-elemzéseinek szubjektumfelfogásához: „Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy csak játssza – akárcsak egy színész a szerepében – csak pózol, maszkokat ölt magára, szöveget mond el, de nem válik azonossá a szerepével.”¹³ A „tekintélyes” szövegek meghaladását meggyőzőbben mutatja a szerzőnek az a kijelentése, miszerint a narráció heterogén struktúrája – az egymáshoz képest idegen szövegek interferenciája – teszi lehetővé az egymásba játszó szubjektum-konstrukciókat.

Kifejezetten a dekonstrukciós olvasat szándéka érvényesül Daróczi Gabriella *Nyelv – diszkurzivitás – művészet Weöres Psychéjében* című tanulmányában. Legalábbis a szerző nyelvhasználata demonstratív jelleggel ezt mutatja. Eszerint a „nyelv figurái, miként a kötet történeteiben egy másik szinten a női test villanásai »eredendően« vannak kívül az igazság ideáján, »nem vonhatók be azonosság és jelenlét« diskurzusába.”¹⁴ Fontos felismerés nyelv és testiség közös metaforikájának jelenléte a műben, mely a fiktív főhős egyik

10 TÓTH Gabriella, *Psyché-analízis*, Tiszatáj, 2011/4, 60.

11 *Uo.*, 61.

12 *Uo.*, 64.

13 *Uo.*, 64.

14 DARÓCZI Gabriella, *Nyelv – diszkurzivitás – művészet Weöres Psychéjében*, Tiszatáj, 2009/11, 91.

alaptapasztalatának, sőt saját magáról való tudásának kifejezője, és amely Daróczi szerint a befogadás során az olvasásban aktualizálódik újra. E példa alapján úgy véli, hogy „az irodalom nyelve lesz az a mező, melynek terében a megnyilatkozó szubjektummá válhat, egy élmény szubjektumává lehet.”¹⁵ Ez az állítása vitatható, amennyiben elfogadjuk, hogy a szubjektum nem létezhet a nyelvet megelőzően vagy egy másik, tetszés szerint elfoglalható nyelvi térben. Ugyanígy belső ellentmondást hordoz az a kijelentése is, hogy „a külső dolgok függetlenek az éntől, a nyelvi alakzatokkal történő behelyettesítés »lehetetlenné teszi az én közvetlen önkifejezését«. A megértés nem vehető birtokba, hiszen az én nem uralhatja, nem használhatja eszközként a nyelvet, ez pedig az én stiláris felértékelődéséhez vezet.”¹⁶

Harmath Artemisz *Psyché*-tanulmánya véleményem szerint jóval reflektáltabb és alaposabb az előbb említettekénél, amennyiben nem csupán imitálni próbálja a dekonstruktív vagy feminista olvasat felszíni jegyeit. Felhívja a figyelmet a fenti példákhoz hasonló, a modernség jegyében fogant – és ami a fő probléma, reflektálatlanul tovább görgetett – értelmezések félrevezető jellegére is. „A szerep és a maszk terminológiára építő leírások, elemzések, így akár a nem-váltást, illetve a fiktív szubjektumot valóságos társadalmi szereplőként/testként vizsgáló munkák kevés kivételtől eltekintve lemondanak arról, hogy a szubjektum identitását nyelvileg-retorikailag, és ne pusztán tematikusan létesülő identitásként képzeljék el.”¹⁷ Ahogy Harmath Artemisz is megfogalmazza, az a hiba az ilyen kifejezések használatánál, hogy a megköltött tudat és a szerző közötti távolság nagyságának képzetén alapulnak.

Egyetértek a szerzővel abban is, hogy ugyanígy közhelyeket görgetnek azok, akik Weöres művének esetében a kétszáz évvel ezelőtti nyelvnek a mesteri utánérzéséről, sőt kreációjáról írnak. Hiszen ebben az esetben elfeledkeznek arról a megkerülhetetlen distanciáról, amit a közben eltelt idő, az egyszerre fiktív és valós történelem által megkerülhetlenné tett hermeneutikai aktivitás kényszerít ránk, és kényszerített Weöres Sándorra is. A fiktív Psyché korának világát akármilyen mesteri módon utánzó beszédbe megkerülhetetlenül beleépül az azóta működésbe lépett nyelvi regiszterek világa.¹⁸ Weöres – mint ahogy senki más – sem beszélhet úgy, mintha nem lett volna közben az a számtalan poétikai invenció, amely már részben a reformkorban megindult, és néha tájfunszerűen, néha csendes hullámokban fejtette ki a maga eróziós és építő hatását Petőfitől Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály beszédén át József Attiláig, Tandori Dezsőig és így tovább. De nem feledkezhetünk meg a magyar nyelv azóta élt egyetlen beszélőjéről sem, még ha nevük nem is került be a köztudatba, mert egy-egy ma is jelentős kreatív nyelvi fordulat talán épp egy ilyen ismeretlennek köszönhető.

15 Uo., 93.

16 Uo., 94.

17 HARMATH Artemisz, *Psyché, a papír és a prostitúció*, Alföld, 2013/2, 91.

A gender történetisége a posztmodern olvasat dekonstrukciója lesz

Az identitás töredezettsége nemcsak Psychére vonatkozik, hanem a regény összes szereplőjére. Leglátványosabban érvényesül ez Psyché regénybeli társánál, Ungvárnémeti Tóth Lászlónál, aki Psychének egyszerre tükörképe, de a tükörkép megvonása is. A párhuzamok – a küzdelmes költői lét a saját esztétikai-alkotói elvek feltétlen vállalásával, a sorsüldözöttség, majd a korai halál – mellett ellentétük játéka is végigkíséri a művet.

Én nagy szerelmem, mit szépítném, borzasztó önös volt. [...] Egyszer azt mondtam: - Ficzkó, te merő Abstractumot írsz. [...] Te a Concretumoktól elvonod az illatot, mozgást, életet, minden hideg és kemény leszen, márván liget, márván Istenek, márván ember és asszony: te nálad minden köbül és érczbül vagyon. Ellenben én, ha bármirül írok, azt akarom, hogy tapintja, íze, bűze legyen.¹⁹

A dekonstruktív játékot fokozza, hogy Ungvárnémeti valós személy volt, életének elemei nagyrészt a valóságnak megfelelőek, míg Psyché költött alakja sok olvasó számára életszerűbbnek tűnik. Eközben nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Ungvárnémeti életének tényei és létének egykori valósága is éppúgy csak szövegszerűen tételezhető, végső soron ugyanúgy fiktív a későbbi olvasó számára, mint Psyché alakja. A dekonstrukció (amelynek számos fontos írása épp a sokszor rejtett kanonizációs folyamatok, a nyelvi kisa-játítás törekvéseinek leleplezésével nyerte el jelentőségét) ironikus gesztusaként (ha van ilyen) megjegyezhetjük, hogy mára szinte kényszeres elvárás lett Weöres *Psyché* című művének posztmodern olvasata/értelmezése. Azonban ennek kizárólagosság-igénye semmivel sem kisebb hiba a modernség végsőnek tekintett olvasatainak üdvözítő hirdetésénél.

Weöresnél legalább ennyire fontos lehet – különösen a *Három veréb hat szemmel* című gyűjtemény nyomán – a régiség/premodern irodalmi beszédnek beépítése költői nyelvébe. Nem abban az értelemben, hogy imitálja vagy újraalkotja a nyelvújítás előtti irodalmi nyelvet, hanem ahogyan beszéd- és életmódzata elválaszthatatlan egymástól, azaz a regénybeli Psyché szabadosága nem csupán egy vágyott nőalak személyiségjegye, hanem a régiségnek az a magától értetődő szabadsága, amely nem ismerte még az újkori prűdériát, és nem ismerte a nemi elkülönítettség újkori ketreceit sem. Egy későbbi kor szemében homoszexualitásnak, biszexualitásnak, féktelen nemi szabadoságnak tűnhet az, ami a 19. század elejéig a társadalom minden rétegében közkeletűen gyakorolt volt, és a normalitás részét képezte. Michel Foucault elemzései²⁰ mutatták ki azt, hogy a norma és a kontroll hogyan vált megkerülhetetlenné a modern hatalom által fokozatosan ellenőrzése alá vont egyének

18 Uo., 91–92.

19 WEÖRES, I. m., 131–133.

20 Mint pl. a *Felügyelet és büntetés* (1975), ill. *A szexualitás története* (1976–1984) című műveiben.

teljes életében, beleértve a nemek elkülönítésének rendjét, és a szexualitással kapcsolatos tiltásokat és elvárásokat is, vagy még pontosabban, ezek nyomán megalkotva magát a szexualitást.

Lónyay Erzsébet Psyché a premodern és a modern világ határán él. Személye, életvitele, szemlélete inkább még a régiségre jellemző, amelyet a műben a részben cigány eredet, illetve a köztük való nevelkedés motívuma jelöl. Viszont azok, akikkel kapcsolatba kerül a történet során, már a modernség normái, a biedermeier konszolidált polgári eszménye szerint igyekeznek élni és viselkedni, amit Psyché nem tud vagy nem akar elfogadni.

Tudd meg fiú,
Ezek más millyenek, mint általán
Aristocratiánk. Egy négligé,
Egy mérészebb szó is már is Scandalum
A leg-több kényes Saalban és Salonban;
Pediglen permanent Scandalban élnek,
Másként unatkoznak; persze így is;
Kell tisztességes Masque-ot öltenünk
S alajja bár-mi fér tsak meg-ne tsússzék.
El is várják a bűnt, de parfümiert.
Közöttük mennyi meg-aláztatás ért,
Majd el-sírom neked sed non in scriptum.

Itt Brunswickéknál bár-mint szólhatok,
Fütyölhetem Marsiglia dalát,
Ők nem sípítanak Polizey után;
Czibálhatom Carli maradék haját,
Nem marnak, hogy talán fekünni vonszom.
S hahogy tsúfságot tervelnék titokban,
Vihetném kontyom innét.”

(Levél Cousinomnak Újhelre. Bécsbül, anno 1813. 24. novembris.)²¹

Úgy vélem, ebből a szempontból Weöres nagyon gondosan kiszámított időbeli keretet adott hőse életének, hiszen két évtizeddel korábban még nem, két évtizeddel később pedig már nem ütközhetett volna a regényben megrajzolt módon régiség és modernség életmódja, értékrendje.

A modern élet kiszámíthatósága, az általa nyújtott biztonság sokakkal elfeledtette az eltelt kétszáz évben, hogy a modernség, bár javított a mindennapi életfeltételeken, és enyhítette annak korábbi durvaságát és veszélyeit, egy lényeges veszteséget is magával hozott: megszüntette élet és tevékenység, ösztönkésztetés és személyes vágy, munka és pihenés szabálytalan ritmusban pergő, és azóta javarészt csak hiába áhított egységét. A modernség embereként elvesztettük az élet megélésének azt az osztatlan örömét, amit akár az olyan mindennapi testi jóérzések okoznak, mint például a napirend kötetlensége, a későn kelés, az ebéd utáni szundikálás, a semmibe révedő

21 WEÖRES, *I. m.*, 64.

22 NIRA YUVAL-DAVIS, *Nem és nemzet*, Budapest: UMK, 2005, 60–63.

lustálkodás. És persze meghatározó része ennek a modern szemmel felelőtlen és élvezeteg életben a szexuális tevékenységeknek az a fajta természetessége, amit legközelebb csak az 1960-as évek ifjúsági ellenkultúráinak tudatos és kiművelt, középosztálybeli tagjai próbáltak ideig-óráig újra megvalósítani.

A képzelet szülte Psyché életét követő időszakban a nemzet címen szerveződő etnikai vállalkozások lesznek azok, amelyek a nőt az illendő viselkedés, a szexuális örömök tiltása, az elvárt testtartás és megjelenés modern kalodájába kényszerítik.²² Ez alapján viszont akár félreértés is lehet a mai olvasó Psychét „emancipálnak” látó, korát megelőzően modernnek tételezett személye. Hiszen az előbbiek alapján viselkedése értelmezhető úgy is, mint a régiség emberének tulajdonsága, ahol egy zűrzavaros és önkény átszötte életvilágban a normák ritkábbak és kevésbé kötik a mindennapokat. Ekkoriban a viselkedés szabadossága tehát nem a modernség tudatosan kiküzdött emancipációjából fakadt.

Összefoglalás

Az irodalmárok szövegszerűként kezelik az írottságban kiképződő (jelentés)világokat, és eközben egyesek időnként megfelelnek az irodalomnak arról a sajátosságáról, hogy időbeli eseményként, kontextus formájában adódnak hozzá autonómiája kiképződésének történeti előfeltételei.²³ Ennek megfelelően egy irodalmi mű keletkezését hiba lenne történeti feltételei vagy a dekonstrukció nyelvén szólva ún. elő-írottsága nélkül vizsgálni. Az így adódó ellentmondás úgy oldható fel, hogy az olvasás során hol a poétikus (tehát tisztán belső), hol a referenciális (tehát külső – életrajzi, kortörténeti, stílusbeli stb.) vonatkozásokat vesszük figyelembe, amelynek következménye az értelmezés állandó szóródása. De még jobb, ha eleve ezek állandó összjátékával, kibogozhatatlan egymásba fonódásával, kölcsönös felülírásával és érvénytelenítésével számolunk a megértés során. Weöres művének ironikus hangja nem csak abból fakadhat, hogy a kora modernségnek egyfajta posztmodern olvasatát adja művében. Az ironia abból is származhat, hogy Psyché fentebbi módon szituált személyisége lehetővé teszi egy olyan hang megszólalását, aki a régiség felől nyújtja a kora modernség világának egyféle ironikus értelmezését. A régiség, modern és posztmodern nem díszörség módjára váltják egymást az amúgy is fiktív történelemben, hanem néha összecsúsznak, egy térben-időben léteznek képviselőik (ahogy ez a magyar társadalom történetében az elmúlt kétszáz évben nem egyszer megtörtént), és ennek megfelelően kölcsönösen nem értik, illetve félreértik egymást. Jó példa erre a modern szövegek vég nélküli szörnyülködése a „kezdetleges” premodern viszonyokon vagy a posztmodern „léhaságán”. Ilyenkor nemcsak a morálisan eltérő szemléletek, hanem az egymást kölcsönösen kioltó beszédalakzatok is találkozhatnak. Ahogy Northrop Frye fogalmaz, minden kor gyanakvással és

23 Pierre BOURDIEU, *A tiszta esztétika keletkezéstörténete = A háló, a halászok és a halak*, szerk. RÁKAY Orsolya, Budapest – Szeged: Osiris-Pompeji, 2001, 12–13.

24 Northrop FRYE, *Kettős tükör: A Biblia és az irodalom*, ford. Pásztor Péter, Budapest: Európa, 1996, 33–70.

értetlenséggel szemléli az előző korok bevett beszédalakzatait. Így értetlenkedett a modern metonimikus szöveg a premodern metaforikussága felett, és ugyanígy tűnhet elviselhetetlenül unalmasnak a posztmodern beszédet értők számára a modernség számos alakjának halálosan komoly, minden humort nélkülöző szóáradata is.²⁴

Azt gondolom, a *Psyché* gender jelentősége nem csupán abban áll, hogy kritikusan viszonyul saját kora férfielvű tudásához. A szöveg rámutat a társadalmi nem történeti konstrukciós jellegére, illetve arra a paradoxonra, miszerint a nemi szerepek történeti (de)konstruáltsága csak történeti távlatból látható be, és ismerhető fel igazán, miközben maga a történelem – a korábban említetteknek megfelelően – szintén magán viseli (de)konstruált, fiktív, tehát eredet nélküli jellegét. És ez nem csupán a történelem vagy a történeti antropológia magánügye, hanem a hermeneutika megkerülhetetlenségét tudomásul véve az irodalom sajátja is, akár íróként, akár olvasóként tételezzük magunkat.

Irodalom

- ACZÉL Petra, *Médiaretorika*, Budapest: Magyar Mercurius, 2012.
- ANDEREGG, Johannes, *Fikcionalitás és esztétikum = Narratívák 2.* szerk. THOMKA Beáta, Budapest: Kijárat, 1998.
- BOURDIEU, Pierre, *A tiszta esztétika keletkezéstörténete = A háló, a halászkok és a halak*, szerk. RÁKAY Orsolya, Budapest – Szeged: Osiris-Pompeji, 2001.
- DARÓCZI Gabriella, *Nyelv – diszkurzivitás – művészet Weöres Psychéjében*, Tiszatáj, 2009/11, 91–95.
- FELSKI, Rita, *A modernitás és a feminizmus = A feminizmus találkozásai a posztmodernnel*, szerk. SÉLLEI Nóra, Debrecen: Csokonai, 2006.
- FRYE, Northrop, *Kettős tükör: A Biblia és az irodalom*, ford. Pásztor Péter, Budapest: Európa, 1996.
- HALL, Stuart, *A kulturális identitásról = Multikulturalizmus*, szerk. FEISCHMIDT Margit, Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997.
- HARMATH Artemisz, *Psyché, a papír és a prostitúció*, Alföld, 2013/2, 91–100.
- SOMLYÓ György, *Fiú-e vagy lány? = Magyar Orpheus: Weöres Sándor emlékezete*, szerk. DOMOKOS Máttyás, Budapest: Szépirodalmi, 1990.
- TÓTH Gabriella, *Psyché-analízis*, Tiszatáj, 2011/4, 60–70.
- YUVAL-DAVIS, Nira, *Nem és nemzet*, Budapest: UMK 2005.
- VATTIMO, Gianni, *La fine della modernità*, Garzanti, 1999.
- WEÖRES Sándor, *Psyché: Egy hajdani költőné írásai*, Budapest: Magvető, 1972.

Weöres and Psyche in 21st Century Readings

While reading *Psyche* by Sándor Weöres some of the analysts tend to consider the main character-narrator an entity independent from the text even after stating her fictitiousness. They acknowledge how brilliantly Weöres used the means of creating figures by featuring texts, data, life events of real and fictitious people and by imitating talkings of the time. In this case, in the relationship of fiction and reality the correlation of gender is created by the fact that even forty years after the birth of the text, the character of Lónyai Erzsébet *Psyche* is still developing in the context of discussing social gender. According to this, the identity of *Psyche* is fictitious and it is created and formed over and over again under social restrictions in the course of time. Hence, the *Psyche* creation of

Sándor Weöres is not a single act but a progress. It is an important aspect of my analysis that the character of the fictitious poet Psyche becomes real in the same kind of network of narrative and performative talking acts, as the identity of any real people. Thus, the comprehensive reading but also the hermeneutic nature of sense creation is the concomitant of writing and the constant and necessary activity of dependence on this.

Keywords: narrator, fiction and reality, performative talking, hermeneutics, gender

Molnár Csilla
Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron
molnarcsilla@hotmail.com